

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) [www. economy.nayka.com.ua](http://www.economy.nayka.com.ua) | № 8, 2020 | 27.08.2020 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.8.63](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.8.63)

УДК 314.18:331.522.4

Н. М. Проценко,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри інформаційних технологій, консалтингу і туризму, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, м. Харків
ORCID ID: 0000-0002-7467-0491*

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА В КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

N. Protsenko

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of economic cybernetics, Kharkov National agrarian University named after V.V. Dokuchaev, Kharkov

THE DEMOGRAPHIC CRISIS IN THE CONCEPT OF DEVELOPMENT HUMAN CAPITAL

У статті розглядається сучасна демографічна ситуація, яка склалася в Україні і яку можна позначити як демографічну кризу. На основі наведених даних про динаміку чисельності населення, вікову і статеву структури, міжрегіональні і міжнародні міграції здійснено спробу аналізу реального стану сучасної демографічної ситуації в Україні. Однією з найважливіших її характеристик є якісні негативні зміни, які відбуваються з населенням країни. Ці зміни, які почалися на початку 90-х років минулого століття і посилилися в сучасних реаліях, про що свідчить триваюче скорочення чисельності населення країни, на думку автора, перешкоджають розвитку людського капіталу в нашій країні. Усвідомлення цієї проблеми сприятиме більш ефективному управлінню демографічними процесами, що, в свою чергу, стане запорукою позитивного розвитку людського капіталу, без якого немислимі зміцнення і піднесення як економіки, так і суспільства в цілому. Метою роботи є обґрунтування пріоритетності демографічного чинника у формуванні і розвитку людського капіталу.

The article examines the current demographic situation in Ukraine, which can be described as a demographic crisis. Based on the above data on population dynamics, age and gender structure, interregional and international migration, an attempt was made to analyze the real state of the current demographic situation in Ukraine.

The essence of the demographic crisis is that along with quantitative changes, and these are, first of all, negative changes in the age and gender structures of the population, qualitative negative changes are beginning to grow rapidly. In contrast to the quantitative, qualitative manifestations of the crisis are more hidden, such transformations occur at a deeper structural level, affecting the problems of general degradation (spiritual, mental and physical) of the population.

These changes, which began in the early 90s of last century and intensified in modern realities, as evidenced by the continuing decline in population, according to the author, hinder the development of human capital in our country. The modern world, especially the developed countries of the world, is at the stage of transition to a new phase of social development, in which the qualitative

characteristics of the population will largely determine economic relations. The scale and features of crises that occur in a given area, reflect the ability of authorities to maintain stable development of society in any situation, timely and adequate response to changing social conditions, they are a kind of indicator of public administration. Demographic aspects of the formation and functioning of human capital in these conditions are of particular importance. Awareness of this problem will contribute to more effective management of demographic processes, which, in turn, will be the key to positive development of human capital, without which it is unthinkable to strengthen and elevate both the economy and society as a whole. The aim of the work is to substantiate the priority of the demographic factor in the formation and development of human capital.

Ключові слова: демографічна криза; людський капітал; негативні якісні зміни; старіння населення; міграція.

Keywords: demographic crisis; human capital; negative qualitative changes; population aging; migration.

Постановка проблеми. В останні роки загальною стала думка про те, що ефективність економічного розвитку сучасних країн у великому ступені залежить від ресурсів, вкладених в людський капітал, без якого неможливо забезпечити поступальний розвиток суспільства. Підтвердженням цьому є стрімкий розвиток провідних країн світу, що призвів до виникнення нової економіки – інноваційно-інвестиційної, яка характеризується інтелектуалізацією праці, глобальними комунікативно-інформаційними системами, новітньою технікою та технологіями, які докорінно змінюють роль людини у суспільному виробництві. У сучасному світі лідерами стали країни, які навчилися краще за інших формувати і використовувати знання, вміння, компетенції людей, їх здатності до подальшого навчання і спільної діяльності.

Нагромадження людського капіталу – багатоаспектний і безперервний динамічний процес, який має свої особливості на кожному з рівнів економічної системи та відбувається під впливом багатьох факторів. Різні вчені по-різному класифікують відповідні фактори впливу на розвиток людського капіталу, але майже усі відмічають необхідність аналізу демографічної ситуації та дослідження впливу демографічних процесів на сферу формування та використання цього ресурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських вчених займається дослідженнями різних аспектів демографії, демографічної політики. Формування державного регулювання демографічного розвитку великих міст України досліджували такі науковці: О. Курило, Е. Лібанова, О.Макарова [1, С. 280; 2, С. 95]. Методологічні, методичні та прикладні дослідження В. Антонюк, О. Грішнєвої, Г. Назарової, І. Швець, С. Позднякової націлені на забезпечення розвитку сфер, що впливають на якість формування людського капіталу країни [3; 4, С. 10-13; 5, С. 16]. Відомий український учений, академік С. Пирожков, досліджуючи проблеми національної безпеки України, зазначає, що демографічна криза є однією із найзначніших загроз для нашої країни [6, С.4].

Однак треба зазначити, що проблеми впливу демографічних загроз на формування і розвиток людського капіталу залишаються досі недостатньо дослідженими. Таке вивчення необхідне для встановлення основних напрямів покращення якісних та кількісних характеристик населення, вирішення проблеми зайнятості населення, а також визначення перспектив демовідтворювальних процесів.

Постановка завдання. Метою статті є об'єктивне аналітичне осмислення негативних процесів демографічного розвитку в країні, аналіз реальних та потенційних демографічних загроз у якісних та кількісних характеристиках структури населення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Американський вчений-економіст Г. Беккер, який вважається загальноновизнаним творцем наукової школи в рамках концепції людського капіталу, у книзі «Інвестиції в людський капітал» писав, що людський капітал формується за рахунок інвестицій в людину. До основних напрямів інвестування Беккер відніс витрати на охорону здоров'я, навчання, підготовку на виробництві, міграцію, пошук економічно значимої інформації [7]. В Україні об'єктивна необхідність цільового спрямування коштів в розвиток людського капіталу обумовлена багатьма факторами і, перш за все, демографічними характеристиками населення.

Сьогодні демографічні відмінності визначаються ростом населення у країнах, які розвиваються та у яких має місце потужний демографічний вибух, на противагу значному зниженню народжуваності у розвинутих країнах та у країнах, де доволі високий інтелектуальний рівень громадян сполучається із надто повільними темпами поліпшення якості їх життя, – тут з усією гостротою проявляється демографічна криза. Серед останніх – Україна, де незадовільний перебіг демографічних процесів висунув перед суспільством складні соціально-економічні завдання.

Тенденції зниження чисельності населення України супроводжуються наростанням кризових явищ, які пов'язані з дефіцитом робочої сили і, як наслідок, наростанням дефіциту продовольства. На протязі 2000-2019

рр. чисельність населення України скоротилася з 49400,0 тис. осіб до 41732,7 тис. осіб, або на 15,5 %. Також варто відмітити, що від демографічної кризи найбільше потерпає українське село. Чисельність сільського населення країни за цей же період зменшилася з 16055,0 тис. осіб. до 12832,2 тис. осіб, або на 20,1 % [8, С. 7]. Таким чином, загальна кількість населення повільно, але стабільно зменшується, до того ж, темпи зниження чисельності сільського населення випереджають темпи зниження кількості населення в країні. Варто відмітити, якщо на протязі 2000-2013 рр. спостерігалась чітка тенденція до зниження від'ємного показника природного руху населення, то починаючи з 2014 р. йде процес стійкої депопуляції, тобто зменшення населення в результаті природного руху, причому ця тенденція ще і посилюється (табл. 1). На початок 2020 р. коефіцієнт природного руху населення України був від'ємний (-5,6), тоді як у США він дорівнює 3,3, Великобританія – 3,1, Норвегії – 3,1, Канаді – 2,7, Франції – 2, Нідерландах – 1,4 [9].

Таблиця 1.
Динаміка населення України (2000-2019 рр.), (на 1 січня 2020 р.)

Показники	Роки					
	2000	2010	2014	2015	2016	2019
Усього населення, тис. осіб	49400,0	45778,5	42929,2	42760,5	42584,5	41732,7
у тому числі:						
міського, тис. осіб	33345,0	31441,6	29673,1	29584,9	29482,3	28900,5
сільське, тис. осіб	16055,0	14336,8	13256,1	13175,5	13102,2	12832,2
Природний приріст, скорочення (-), тис. осіб	-373,0	-194,2	-158,7	-166,4	-183,0	-250,7
Розподіл населення за статтю:						
жінки, тис. осіб	26360,3	24675,5	24327,6	22971,8	22770,3	22389,3
чоловіки, тис. осіб	22754,7	21107,1	20918,3	19787,8	19644,6	19343,4
Тривалість життя	67,72	70,44	71,37	71,38	71,68	71,98
Чистий коефіцієнт відтворення	0,541	0,654	–	0,708	–	0,689 ²
Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб	21150,7	20220,7	19035,2	17396,0	17303,6	17193,2
з них						
у віці 15-34 років, тис. осіб	8595,80	8423,70	7654,60	6789,10	6550,90	6150,2
Кількість зайнятих працездатного віку, тис. осіб	18520,7	18436,5	17188,1	15742,0	15626,1	15495,9
Кількість безробітних працездатного віку, тис. осіб	2630,0	1784,2	1847,1	1654,0	1677,5	1697,3
Міжнародна міграція, осіб:						
кількість прибулих	424731 ¹	30810	42698	30659	14311	45011
кількість вибулих	76264	14677	21599	21409	6465	26789
приріст	-33791	16133	21099	9250	7846	18222

Джерело: Держкомстат України, 2000-2019 рр.

¹Дані 2002 р.

²Дані 2020 р.

Аналізуючи дані таблиці 1, звернемо увагу на такі негативні тенденції:

✓ кількість жінок перевищує кількість чоловіків приблизно на 13,7 %, що загрожує погіршенням процесу відтворення населення. Для забезпечення простого відтворення сумарний коефіцієнт народжуваності, або середнє число народжених дітей на одну жінку, має бути не менше 2,15. В Україні цей показник дорівнює 1,374 (для порівняння: Швеція – 1,91, Великобританія – 1,87, Бельгія – 1,8, Франція – 1,97, США – 1,89 [9]). Крім того, варто замислитися ще над одним з показників – чистим коефіцієнтом відтворення. Цей показник дорівнює числу дівчаток, що мають шанс дожити – при вікових рівнях смертності певного періоду – до середнього віку материнства. Якщо коефіцієнт менше одиниці, і ця тенденція зберігається тривалий час, створюється в перспективі загроза депопуляції, тобто скорочення чисельності населення. В Україні на протязі 2000-2020 рр. цей коефіцієнт у середньому складає 0,648, до того ж має тенденцію до зниження, і це майже найнижчий показник на пострадянському просторі [9];

✓ істотним проявом неблагополучного демографічного розвитку є не лише низький рівень народжуваності, але ще такий показник як інтенсивність смертності в найбільш активних і працездатних вікових групах 35-39 і 40-44 роки. Саме контингент цих вікових груп є основним компонентом сукупного людського капіталу країни. Проте, в 2019 р. з розрахунку на 100 тис. осіб населення у найпродуктивнішій групі 35-44 роки смертність склала майже 403 особи, в той же час у віковій групі 15-34 роки – 128,5 особи [10];

✓ за усередненою тривалістю життя наша країна в 2019 р. зайняла 114 місце серед 191 країн світу (72 роки) і це майже на 10 років менше ніж в Японії (84,5 років), у Франції (82,5 років), Канаді (82,3 років) [11].

Таким чином, можемо відмітити, що в результаті цих різноспрямованих процесів, спостерігається природне зменшення населення України, майже 383,4 тис. осіб щорічно.

Ведучи розмову щодо кількісних демографічних показників та їх впливу на розвиток людського капіталу, варто звернути особливу увагу на дітей як чинника потенційного людського капіталу: кількість дітей в сім'ї, інтервали між їх народженнями, формування і розвитку дитини на рівні сім'ї. Саме на рівні сім'ї починається тісне переплетення в кількісних і якісних характеристиках населення. У 2019 р. частка домогосподарств, які мали тільки 1 дитину, складала 74,8 %, тобто не відбувається навіть простого відтворення населення. Також в українському суспільстві спостерігаються пізніший шлюб та старіння материнства: перший шлюб середньостатистичної пари: жінки – 25 років, чоловіки – близько 28 років. З 2000 року відсоток жінок, які вступили в шлюб у віці до 20 років, скоротився в два рази – з 40 до 20 % [12, С. 79].

Проте, акцентуючи увагу на кількісних показниках зменшення кількості населення, не беруться до уваги не менш важливі якісні характеристики демографічної кризи. На відміну від кількісних, якісні прояви кризи носять більш прихований характер, подібні перетворення відбуваються на більш глибокому структурному рівні, зачіпаючи проблеми загальної деградації (духовної, психічної та фізичної) населення країни. Значно погіршуються якісні характеристики, що зумовлені зростанням алкоголізму, включаючи дитячий алкоголізм, наркоманії, паління, підвищується рівень агресії і соціального психозу серед молоді. Спираючись на дослідження науковців, серед українських підлітків палять майже 63 %, вживають алкоголь 90 %, мають досвід вживання наркотичних речовин понад 14 % [13, С. 29]. Крім того, дуже тривожним є зростання рівня вживання наркотиків серед дівчат-підлітків, яке зафіксувало ЮНЕСКО в Україні: у 2019 р., – 18,3 % дівчат-підлітків мали досвід вживання наркотичних речовин протягом життя (для порівняння, хлопців – 16,6 %).

У свою чергу ці фактори ведуть до збільшення чисельності молоді, яка втрачає здатність мислити, втрачає бажання отримувати сучасні знання. За результатами дослідження Програми міжнародної оцінки учнів (PISA-2018), яку започаткувала Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), кожен четвертий 15-річний учень в Україні має низький рівень читацької, математичної та природничо-наукової грамотності. Різниця успішності учнів/студентів в Україні порівняно із середніми значеннями по країнах ОЕСР із читання становить 23 бали (середнє для країн ОЕСР становить 488,89 бала), математики – 39 (492,03 бала), з природничо-наукових дисциплін –22 (490,78 бала відповідно). До того ж ці показники в порівнянні з показниками таких референтних країн, як Естонія, Польща, Угорщина й Білорусь, є нижчими [14, С. 53].

В Україні достатньо значний відсоток учнів/студентів, рівень читацької, математичної та природничо-наукової грамотності яких нижчий за базовий, і зовсім незначний відсоток тих учнів/студентів, які досягли найвищого рівня грамотності принаймні з однієї із галузей PISA. Тільки 74,1 % українських 15-річних підлітків досягли базового рівня сформованості читацької грамотності, 64,0 % – математичної та 73,6 % – природничо-наукової. Щодо мінімального рівня читацької грамотності, за яким можуть буквально розуміти речення чи фрагмент тексту, але не здатні узагальнювати й застосувати інформацію з тексту, не можуть працювати з довгими текстами або зробити прості висновки, то в Україні таких учнів/студентів близько 2 %, що вище за середній показник по країнах ОЕСР, де він становить 1,4 % [14, С. 57].

Ще однією, не менш важливою компонентою розвитку людського капіталу є міграція населення. З точки зору світового розвитку міграція виступає найважливішим чинником розвитку людства в цілому, локомотивом науково-технічного прогресу, але як і в медалі є дві сторони, так й міграція має свої переваги і недоліки. До негативних наслідків варто віднести в першу чергу такі: від'їзд переважно людей з високою працездатністю (20-40 років), а це, в свою чергу, призводить до глибоких зрушень у демографічній ситуації країни, оскільки зменшується рівень народжуваності в Україні; втрата висококваліфікованої робочої сили, так званий витік умів. Під цим терміном розуміється безповоротна міграція висококваліфікованих фахівців, включаючи потенційних фахівців. Українські трудові мігранти мають найвищий відсоток освіченості (37 %) серед мігрантів, які мають завершену вищу освіту [15, С. 11]. При цьому частка інтелектуальної міграції в загальних міграційних потоках постійно зростає. Для України ця тенденція має дуже негативні наслідки: погіршується продуктивність праці, що призводить до зниження конкурентоспроможності країни на світовому ринку, відбувається деградація робочої сили та зростає відставання України в технологічному розвитку. Втрата країною найбільш цінного її людського капіталу неминуче веде до економічного відставання.

На жаль, за рівнем життя наша країна значно поступається розвинутих країнам, в першу чергу, нашим сусідам з ЄС, які до того ж впроваджують державну політику щодо залучення якісних та кваліфікованих іноземних кадрів, необхідних для розвитку їх економік, тому еміграційні втрати населення цілком передбачувані. Сьогодні Україна для Євросоюзу є одним із найбільших джерел постачання мігрантів, а країни ЄС – головним напрямом міграції для українців. На сьогоднішній час оцінки щодо кількості українських мігрантів в Європі не є точними, у різних джерелах вони коливаються від 3 до 5 млн осіб, за даними Євростату станом на 2016 р., за кордоном перебуває понад 7 млн українських громадян [16, С. 70].

Висновки. Демографічна криза, що спостерігається в сучасній Україні, є однією з найбільш серйозних загроз відтворення та розвитку її людського капіталу. Криза, яка проявляється головним чином в негативних якісних змінах, призводить до серйозних перетворень в структурі населення, що безпосередньо загрожує існуванню і подальшому розвитку держави.

Рішення проблеми демографічної кризи лежить в площині державного управління. Проведення заходів з подолання негативних якісних змін в структурі населення може служити найважливішим індикатором ефективності цього управління. У зв'язку з цим актуальними напрямами діяльності щодо стабілізації і зміцненню демографічної ситуації в Україні є:

- ✓ стимулювання зростання народжуваності шляхом посилення державної підтримки сімей, які мають дітей (збільшення розміру допомоги, сприяння працевлаштуванню молодих матерів);
- ✓ забезпечення доступності та підвищення якості медичної допомоги по відновленню репродуктивного здоров'я;
- ✓ зміцнення здоров'я населення через пропаганду здорового способу життя на всіх рівнях освіти (дошкільної, позашкільної, шкільної, вищої);
- ✓ ефективна житлова політика (будівництво доступного житла, розширення можливості отримати пільгові умови кредитування на придбання житла молодими сім'ями);
- ✓ інвестицій у розвиток системи знань, при цьому особливу увагу приділити сільській школі, як головному осередку культури на селі, що має забезпечувати належний рівень навчання і виховання дітей та молоді;
- ✓ розробка адекватної сучасним демографічним реаліям державної міграційної політики, в основу якої має бути закладено прагнення ліквідації причин міграції українців за кордон, передусім фахівців, молоді.

На нашу думку, незважаючи на високу інерційність демографічних процесів, це цілком здійсненні завдання, які однак потребують негайну консолідацію сил держави і суспільства, усвідомлення керівниками на усіх гілках влади і суспільством в цілому всієї катастрофічності збереження негативних тенденцій для майбутнього України в сучасних демографічних процесах.

Література.

1. Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки: кол. моногр.; за ред. Е.М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.
2. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: монографія. К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. 244 с.
3. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку: монографія / В.П. Антонюк, О.І. Амоша, Л.Г. Мельник та ін. Донецьк: НАН України. Ін-т економіки промисловості, 2011. 308 с.
4. Грیشнова О.А. Нагромадження людського, інтелектуального і соціального капіталу підприємства як основна форма його капіталізації. *Вісник Донецького інституту економіки та права*. Донецьк, 2011. №1. С.10-13.
5. Швець І.Б., Позднякова С.В. Оцінка нагромадження людського капіталу на промислових підприємствах. Донецьк: Норд-Пресс, 2011. 172 с.
6. Пирожков С.І. Формування ринкової економіки: вступ. *Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики*: зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. Т. 1. К.: КНЕУ, 2006. 392 с.
7. Becker G.S. Investment in Human Capital: a theoretical analysis. *Journal of Political Economy*, 1962. Vol. LXX, No. 5.
8. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2020 р.: статистичний збірник. Київ. Державна служба статистики України, 2020. 344 с.
9. Перспективы мирового населения. Организация Объединенных Наций. Департамент по экономическим и социальным вопросам. Отдел народонаселения (2019 год). URL: <https://population.un.org/wpp/DataQuery> (дата звернення 05.08.2020).
10. Статистика населення України: банк даних Державної служби статистики України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c_files/stat_vik.html (дата звернення 13.08.2020).
11. Рейтинг стран мира по уровню продолжительности жизни: исследования. Центр гуманитарных технологий, 2006–2020 гг. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/life-expectancy-index/life-expectancy-index-info> (дата звернення 01.08.2020).
12. Населення України за 2018 рік: демографічний щорічник. Київ. Державна служба статистики України, 2019. 187 с.
13. Чемерис Н.М. Медико-соціальне обґрунтування оптимізованої моделі профілактики вживання психоактивних речовин студентською молоддю: дис... канд. мед. наук: 14.02.03 / Ужгородський національний ун-т. Ужгород, 2019. 226 с.
14. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018: кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. Український центр оцінювання якості освіти. Київ: УЦОЯО, 2019. 439 с.
15. Ерфан Є.А. Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Ужгород, 2018. № 2. Ч. 2. С. 10-14.
16. Ушенко Н.В., Покормяк, А.С. Міжнародна міграція робочої сили: причинно-наслідковий аналіз. *Інтернаука*, 2018. № 2(42), 2 т. С. 68-72.

References.

1. Libanova, E.M. Makarova, O.V. and Kurilo, I.O. (2012), *Liuds'kyj rozvytok v Ukraini: sotsial'ni ta demohrafichni chynnyky modernizatsii natsional'noi ekonomiky* [Human development in Ukraine: social and

demographic factors of modernization of the national economy: Monograph], In-t demohrafiï ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

2. Makarova, O.V. (2015), *Sotsial'na polityka v Ukraini* [Social policy in Ukraine: Monograph], In-t demohrafiï ta sotsial'nykh doslidzhen' imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

3. Antonyuk, V.P. Amosha, O.I. Melnik, L.H. and others (2011), *Liuds'kyj kapital rehioniv Ukrainy v konteksti innovatsijnoho rozvytku* [Human capital of the regions of Ukraine in the context of innovative development: Monograph], In-t ekonomiky promyslovosti, Donets'k, Ukraine.

4. Grishnova, O.A. (2011), "Accumulation of human, intellectual and social capital of the enterprise as the main form of its capitalization", *Visnyk Donets'koho instytutu ekonomiky ta prava*, vol. 1, pp. 10-13.

5. Shvets, I.B. and Pozdnyakova, S.V. (2011), *Otsinka nahromadzhennia liuds'koho kapitalu na promyslovykh pidpriemstvakh* [Assessment of human capital accumulation in industrial enterprises], Nord-Press, Donets'k, Ukraine.

6. Pirozhkov, S.I. (2006), "Formation of a market economy: introduction", *Zbirnyk naukovykh prats' Mizhnarodnoi. naukovo-praktychnoi konferentsii* [Collection of scientific works of the International scientific-practical conference], Demokratychnyj rozvytok Ukrainy ta prioritytni zavdannia demohrafichnoi polityky [Democratic development of Ukraine and priority tasks of demographic policy], KNEU, Kyiv, Ukraine.

7. Becker, G. (1962), "Investment in Human Capital: a theoretical analysis", *Political Economy*, vol. LXX, no. 5.

8. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Rozpodil postijnoho naseleння Ukrainy za stattiu ta vikom na 1 sichnia 2020 r. Statystychnyj zbirnyk" [Distribution of the permanent population of Ukraine by sex and age 2019. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

9. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2019), "World Population Prospects", available at: <https://population.un.org/wpp/DataQuery> (Accessed 5 august 2020).

10. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Statistics of the population of Ukraine", available at: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c_files/stat_vik.html (Accessed 13 august 2020).

11. Center for Humanitarian Technologies (2020), "Rating of countries in the world in terms of life expectancy", available at: <https://gtmarket.ru/ratings/life-expectancy-index/life-expectancy-index-info> (Accessed 1 august 2020).

12. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Naseleння Ukrainy za 2018 rik. Statystychnyj zbirnyk" [The population of Ukraine in 2018. Statistical yearbook], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

13. Chemeris, N.M (2019), "Medical and social substantiation of the optimized model of prevention of use of psychoactive substances by student's youth", Abstract of Ph.D. dissertation, Social medicine, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

14. Ukrainian Center for Educational Quality Assessment (2019), "Natsional'nyj zvit za rezul'tatamy mizhnarodnogo doslidzhennia yakosti osvity PISA-2018" [National report on the results of the international survey on the quality of education PISA-2018], UTsOYaO, Kyiv, Ukraine.

15. Erfan, E.A. (2018), "Features of international migration of highly qualified workers", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 2, no. 2. pp. 10-14.

16. Ushenko, N.V. and Pokormiak, A.S. (2018), "International migration of working force: current research analysis", *Internauka*, vol. (42), no. 2. pp. 68-72.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2020 р.